

любського 1174 р. він допоміг старшим в їх роді Михалку та пізніше Всеволоду здобути князівську владу на Суздальщині. Через підтримку цих претендентів на стіл Володимира-на-Клязьмі Святослав виявив себе прихильником родової системи престолонаслідування, що запровадив Ярослав Мудрий.

Ключові слова: Святослав Всеволодович, Юр'євичі, Мономашичі, Володимиро-Суздальська земля.

Димник М. Черниговский князь Святослав Всеволодович как покровитель князей суздальской земли в 1174-1179 гг.

Черниговский князь Святослав Всеволодович (1164-1177 гг.) имел кровное родство с Мономашичами через свою мать Марию, внучку князя Владимира Мономаха. Его генеалогическая связь с суздальской династией Юрьевичей могла способствовать развитию дружеских отношений с ними. Святослав предоставил убежище четырем Юрьевичам в Чернигове. После убийства кн. Андрея Боголюбского в 1174 г. он помог старшим в их роде Михалку и затем Всеволоду вокняжиться в суздальской земле. Поддержав этих претендентов на стол во Владимире-на-Клязьме, Святослав проявил себя сторонником «лестничной» системы престолонаследования, установленной кн. Ярославом Мудрым.

Ключевые слова: Святослав Всеволодович, Юрьевичи, Мономашичи, Владимиро-Суздальская земля.

23.03.2015 р.

УДК 94:929.6(477):-043.86«08/09»

А.Л. Сокульський

ТРИЗУБ – КНЯЖИЙ КЛИЧ РЮРИКОВИЧІВ І ГЕРБ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ВИНИКНЕННЯ, ЕВОЛЮЦІЯ, ЗНАЧЕННЯ

Державний герб України – Тризуб – графічно символізує трисуття, зображене на головах левів золотої пекторалі зі скіфського кургану другої половини IV ст. до Р. Хр. Тризуб також міг еволюціонувати зі скандинавських букв рунічного алфавіту, двох «r» і однієї «a» посередині, що означало приблизно «РАР». Всі відомі досі символи Тризуба засвідчують, що він еволюціонував на українських землях і був княжим кличем, а пізніше – гербом Київської Русі.

Ключові слова: Тризуб, руни, скіфи, герб, трисуття.

Щодо виникнення, еволюції і значення Тризуба як символу державної влади, військової емблеми чи церковного геральдичного знаку, монограми, геометричного орнаменту нагадує, на перший погляд, поєднання двох скандинавських рун «R», що передають звук «r», а посередині – руну «A», що виглядало як «RĬA». Таке сполучення мало б передавати слово «РАР». Проте різні автори під тризубом вбачали форму тавра, як символу власності, а деякі порівнювали їх з якорями – символами віри в спасіння тощо.

Перечисленні теоретичні побудови Тризуба досліджувала значна шеренга науковців – М. Грушевський, І. Гуржій, В. Модзалевський, Г. Нарбут, О. Пастернак, Г. Скотинський,

В. Січинський, М. Міллер, М. Андрусак, Б. Рибаків та ін. [4, 3257]. Однак досі жодна із теорій і версій не дає остаточних пояснень. Але, попри всі проблеми дешифрування складного геральдичного знаку, його скандинавське походження, і, можливо, династичне, не викликало сумнівів в українських дослідників [5, 60–62].

Перші композиційні ознаки Тризуба, за нашою версією, знаходимо на клейноді царської влади – золотій пекторалі (діадемі) з кургану Товста Могила, розкопаного археологом і поетом Борисом Мозолевським у 1972 р. Фахівці датують цю курганну пам'ятку другою половиною IV ст. до Р. Хр. Кінці пекторалі завершуються об'ємними головками левів, що слугували замикальним пристроєм. Зверху, в стилі високохудожньої графіки, вони орнаментовані зооморфним рельєфом, зробленим графічним різцем. Композиція графічних малюнків у вигляді Тризуба трьохчлена. Трисуття мовби зростає поміж двох кущів ковили. Тризуб утворюють два бокові пелюстки тюльпана степового з центральним пророслим стрижнем. Композиційний малюнок врівноважений вмілою рукою торева в просторі і часі [6, 76].

Прочитання основного змісту геральдичного символу на скіфському золоті надзвичайно важливе ще й тому, що воно передає уявлення про скіфський світ, ототожнений через трисуття (три яруси пекторалі, Тризуби на головках левів) реалістичними і поетичними засобами синонімічних текстів художньо-осмислених образів. Дві головки левів замикали місяцевидну діадему – відзнаку царської влади, можливо, володаря трьох скіфських царств, які в апогей розвитку Степової Скіфії займали домінуюче становище серед племен Північного Причорномор'я. Сутність трьох пекторальних ярусів (триденне) символізувало трисуття земного, реального, потойбічного життя. Автор дослідження пам'ятки Б. Мозолевський схилився до думки, що даний скіпетр влади міг належати царю Атею [6, 230–232].

У початковому епосі на українських теренах (скіфо-сарматська доба) найважливіші впливи йшли з Орієнту через сарматів, хозарів, арабів, персів [3, 98]. Наступною археологічною знахідкою, після скитської пекторалі, знахідки Триденса відносяться до I ст. по Р. Хр. Цей Триденс найімовірніше був знаком влади, символом племені, яке пізніше стало складовою українського етносу. Вплив Скандинавії позначився на еволюції української державності, організації військової справи. Звідти прийшла владна династія Рюриковичів і була організована давньоруська державність, яка пізніше придбає назву Київська Русь. Отже, владна еліта, державна організація, ім'я держави еволюціонували під впливом скандинавських чинників. Словом руси, русь (в однині) новгородські словени називали

шведських воїнів і купців, які проникали далеко на схід, торгували з Багдадом, Константинополем... Територія, якою розселилися руси, була пізніше названа Русью, а з часом (IX ст.) – Київською Руссю [9, 38, 61]. Тризуб знайдено на цеглі Десятинної церкви в Києві (986–996), на кахлях Успенської церкви у Володимирі-Волинському (1160), на каменях й цеглі інших церков, замків, палаців, на посуді, зброї, персях, медальйонах, печатах, рукописах тощо.

З княжої доби збереглися Тризуби на золотих і срібних монетах князя Володимира (980–1015), який, мабуть успадкував цей родинно-державний знак від своїх батьків. Далі Тризуб стає спадковим геральдичним знаком для нащадків князя Володимира Святославича: Святополка I Окаянного (1015–1019), Ярослава Мудрого (1019–1054) та ін. Двозуб Из'яслава Ярославича (1054–1073), Святополка II Из'яславича (1093–1113) зберігали свою сутність як дві складені руни літери «г». За структурною сутністю вони повторювали Тризуб.

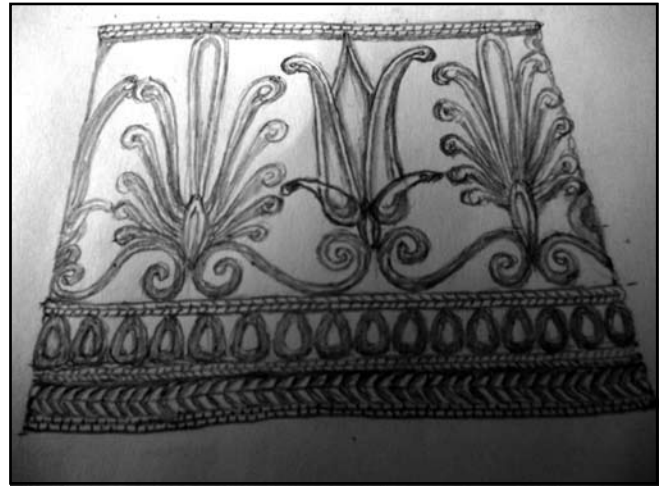
Серед інших еволюційних змін класичного Володимирового Тризуба треба назвати додавання хреста на одне з ramen чи збоку у вигляді півмісяця. Орнаментальна мова класичного Тризуба утворює композиційну сутність з двох літер «г» і одного осердя у вигляді рунічної літери «а», що мало б звучати як «РАР». Б. Рибаків розшифрував Тризуб Володимира Великого як «РА».

За дніпровими порогами, близько XIV–XV ст., український народ створив національні збройні сили – козацтво, об'єднане в XVI ст. в унікальне лицарське товариство – Запорозьку Січ, чим врятував рідну землю й захистив європейську цивілізацію від турецько-татарського поневолення [8, 60].

Наразі виявлено понад 200 відмінностей Тризуба. Нерідко він використовувався як символічний і релігійний знак в українському фольклорі і церковній геральдиці.

Великий князь Мстислав I (1125–1132) мав на печатці образ святого Михаїла; це зображення відоме і на печатці його сина Всеволода. Поширюються мотиви битви воїна з чудовиськом, що були відомі в міфології Близького Сходу, Греції як символи героїзму (Геракл у боротьбі з левом, Геркулес – з гідрою, Самсон, що розриває пащу лева). Поступово популярність образу придбає значення місцевого гербу. Ймовірно, «Михаїл» стає другим ім'ям князя, даним при хрещенні. Ім'я його вшановувалося ще і як ім'я покровителя. Воно оберігало князя і його наступників [8, 57].

Хрещене ім'я Михаїла стає поширеним у княжому роді і все частіше вживається як символ роду і землі. Головним атрибутом Михаїла були спис у правиці або щит у лівій руці чи держава. Гербом Київського воєводства, яке виділилось у 1471 р. у складі Польсько-Литовської держави,

Малюнок фрагменту золотої пекторалі із кургану Товста Могила. Художник І. Боровик

стало зображення архангела з опущеним додолу мечем. Постаць Михаїла була білою на червоному тлі. Після надання Києву магдебурзького права (1494–1497) «ангел білий на червоному полі» слугував у ролі герба Києва, а на магістратській печатці зображалась рука із самострілом. Широко застосовувався геральдичний образ Михаїла в добу запорозького козацтва. Відоме його зображення на головній корогві часів Богдана Хмельницького. Це дає підстави вважати, що в той час він був серед головних символів України. Ідея єднання всіх українських земель часто знаходила вись у поєднанні на одному гербі архангела і лева. Іноді лева тримав архангел Гавриїл [8, 58].

Тризуби окремими панівними родами вживалися як своє родинно-династичне знамено (клич) аж до XV ст., але десь близько XVII ст. його став заміняти герб зі св. архистратигом Михаїлом.

Відомості про козацьку символіку починають виявлятися з середини XVI ст. Гербом запорозького козацтва стає, за свідченням Григорія Грабянки, «козак з мушкетом». Із таким зображенням печатка була жалувана запорозькому гетьману нібито польським королем Стефаном Баторієм 1576 р. Джерела свідчать, що в роки Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького зображення «лицаря-козака з самопалом» було однією з вищих відзнак козацької держави наряду з архангелом Михаїлом, який слугував паралельним символом країни й особистим клейнодом гетьмана. Найчастіше козак зображувався червоним кольором на золотому тлі і фігурував переважно на гетьманських клейнодах: печатці, хоругвах, прапорах [8, 60].

На титулі книги віршів Саковича «На жалостный погреб благородного рыцаря Петра Конашевича Сагайдачного», виданої у 1622 р., зображувався герб у вигляді козака з мушкетом на ремені. У часи козацькі цей знак набув загальноновизнаного значення, став етнічним символом України. Після скасування Гетьманщини в 1764 р. його замінили гербом

Малоросійської колегії у вигляді «двоголового орла на золотистому тлі». На інших землях поширювалися «земельні герби». У Києві зображувався срібний ангел на блакитному полі, в Переяславі – срібна башта на червоному тлі, на Стародубщині – зелений дуб на червоному полі, на Сіверщині – золота кріпосна стіна на червоному полі, на чернігівському гербі – орел на блакитному полі. Проте, український народ пам'ятав козацьку символіку, усвідомлював і зберігав про неї пам'ять і передавав від роду до роду. Віддзеркалення самотності національної культури відбувалося на всіх етапах історичного розвитку. Так сталося і в часи Української Народної Республіки [8, 61].

У 1917 р. виникла необхідність прийняття українського державного національного герба. Вибір його йшов двома напрямками: історичним, що мав підґрунтя на державно-історичній традиції українського народу; другий базувався на тодішній хвилі народного життя. Тоді М. Грушевський зазначав у «Народній волі», що за ініціативи Генерального секретаріату освіти народу він написав статтю про державний герб, з якої ми наведемо лише короткий висновок: «...зазначу, що всі присутні піддержали ту гадку, що «названий» герб Києва – архістратиг (герб Київського воєводства за польських часів) не може вважатися українським гербом, бо ніякої традиції за ним, звісно, немає. З державних гербів України найближчий нам часом і традицією – герб Гетьманщини: козак з мушкетом, і дехто висловився а те, щоб цей герб без усяких змін узяти за герб нової України. Мала Рада (12.02.1918) у Коростені, а згодом і Центральна Рада (22.03.1918) на пропозицію М. Грушевського прийняли Володимирів Тризуб за державний символ УНР як малий і великий герби у відповідному орнаментальному обрамуванні. Автор проєктів В. Кричевський отримав повне схвалення. Тризуб з'явився і на кредитних білетах УНР. Їх авторами були художники О. Красовський, І. Модзалевський, В. Кричевський. Як герб УНР Тризуб залишався за Гетьманату (1918) і Директорії емблемою Українського флоту. Тризуб з мечем визнав Сейм Карпатської України, визнали патріотично налаштовані верстви Західної України.

Обрання Тризуба як Державного Герба України здійснювалося внаслідок напруженої боротьби патріотичних сил українського народу. Основний Закон України – Конституція (1996) – затвердила статтею 20 наш державницький ідеал. В контексті з цією позицією Вадим Гетьман наводив вислів Конфуція: «Коли держава правується у згоді, з розумом, ганебні бідність і злидні» [1, 5]. Відновлюючи український Тризуб, основний символ Української держави, Конституція України

стверджує: «Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України)» [1, 7].

Існуючий Герб України – Тризуб – прочитується і сприймається як найдосконаліший символ (візуальний, монументальний, лаконічний, генетично-утаємничений, історично-предковичний). Він з гідністю презентує минуле, сьогодення і майбутнє України.

Посилання

1. Гетьман В.П. Як приймалася Конституція України / В.П. Гетьман. – К.: 1996. – 126 с.
2. Грушевський М.С. Український герб / М.С. Грушевський. Народна воля. – К., 1917. – С. 127–129.
3. Крип'якевич І.П. Історія України / І.П. Крип'якевич. – Л.: Світ, 1990. – 519 с.
4. Енциклопедія Українознавства. Т. 9. – Л.: Молоде життя, 1980–2000. – 1599 с.
5. Братко-Кутинський О. Нащадки святої Трійці / О. Братко-Кутинський. – К.: Вид-во міжн. тов. «Білий птах», 1992. – 85 с.
6. Мозолевський Б.М. Товста Могила. – К.: Наукова думка, 1979. – 249 с.
7. Рыбаков Б.А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X–XII вв. / Б.А. Рыбаков // Советская археология. – М.–П., 1940. – Ч. 6.
8. Сокульський А.Л. Національна символіка України / А.Л. Сокульський. – Запоріжжя: Інтербук, 1993. – 103 с.
9. Уингейт Филипп, Миллард Энн [Перевод Е. Комиссаров]. Викинги. – М.: РОСМЭН, 1997. – 63 с.

Сокульський А.Л. Трезубец – княжий клич Рюриковичей и герб Киевской Руси: возникновение, эволюция, значение

Государственный Герб Украины – Трезубец – графически символизирует три-бытие, изображённое на головах львов золотой Пекторали со скифского кургана второй половины IV века до Р. Хр. Трезубец также мог эволюционировать со скандинавских букв рунического алфавита, двух «r» и одной «a» в середине, что означает примерно «RAR». Все известные до сих пор символы Трезубца свидетельствуют, что он эволюционировал на украинских землях и был княжим кличем, а позже гербом Киевской Руси.

Ключевые слова: Трезубец, руны, скифы, герб, три-бытие.

Sokulsky A.L. Trident – prince's war cry of the Riurik dynasty and the Kievan Rus Coat of Arms: the emergence, evolution, meaning

The State emblem of Ukraine is the Trident – graphically symbolizes tri-essence, represented by the heads of lions of the Golden Pectoral from Scythian mound, dated from the second half of the 4th century BC. The Trident also could evolve from Scandinavian letters of the runic alphabet, two «r's» and one «a» in the middle, which meant roughly «RAR». All still known symbols of the Trident testify to the fact that it has been evolving on the Ukrainian lands, and it was the ancient prince's war cry, and later the coat of arms of Kievan Rus.

Key words: Trident, runes, Scythians, coat of arms, tri-essence.

12.03.2015 p.